

ПРЕСКАЧАНЕ НА ПРЕПЯТСТВИЯ

Може ли да участваме в диалог, ако не знаем къде сме

МАРИЯ НЕЙКОВА

JUMPING OBSTACLES

Can we engage in dialogue if we do not know where we are

MARIA NEIKOVA

Резюме: Текстът се занимава с взаимните влияния – заразяванията – между различните части на света в по-новите етапи от неговото развитие. Търсят се отговори на въпроси от различни равнища на анализ: от гледна точка на България като бивша социалистическа държава – дали може за 28 години да бъде надживяно наслоеното през предходните близо 45 години, от глобална перспектива – как се отразява самоосъзнаването на младите държави, бивши колонии, върху общото развитие на света, от трета страна – може ли да бъде възстановявана историческата справедливост и ако отговорът е положителен – докъде. „Къде” в подзаглавието се отнася за идеологическите, историческите, ценностните, свързаните със себеусещането и самоопределянето конотации.

Как колониалната история на западноевропейските държави се отнася към настоящето? Как попълването на белите петна от миналото се наслажда върху претенциите на (Западна) Европа, която пропагандира мита за себе си като за по-цивилизована, по-либерална, по-толерантна. С редица примери се аргументира

силата на идеологическото влияние, което трудно се преодолява от историческата наука и още по-трудно – от медиите. Предлага се и тезата за „възстановяването на историческата справедливост“.

Малко повече от 25 години след 1989 г. сме уловени в заложения от самите нас като човечество капан: на фона на премълчавана и непозната история, развивана основно европоцентрично почти до наши дни, след десетилетия на силни идеологически влияния, при спорен морал, който позволява срещу много пари западни компании и отделни пиар консултанти да работят за излъскване на образите на съвременните диктатори – да не можем да се ориентираме кои новини за/от света са истински и кои не.

Ключови думи: заразявания, идеологически влияния, „възстановяване на историческата справедливост“, межкултурен диалог.

Summary: The text deals with the mutual influences – the infestations – between different parts of the world in the newer stages of its development. Answers are sought to questions from different levels of analysis: from the point of view of Bulgaria, as a former socialist state, whether for 28 years could be outdated the past nearly 45 years; from a global perspective, how the self-awareness of young states, former colonies, reflects on the general development of the world; from third part – can the historical justice be restored, and if the answer is positive – to what extent. "Where" in the subtitle refers to ideological, historical, value, self-consciousness and self-determination connotations.

How does the colonial history of Western European countries relate to the present? How the filling of the white spots of the past is superimposed on the claims of (Western) Europe, which advocates the myth of itself as more civilized, more liberal, more tolerant. With a number of examples is argued the power of ideological influence, which is difficult to overcome by historical science and even more difficult by the media. The thesis is also about the "restoration of the historical justice".

A little more than 25 years after 1989, we are trapped in a trap set by ourselves as humanity: against the backdrop of a suppressed and unknown history that has developed mainly Eurocentric to almost the present day, decades of strong ideological influences, controversial morality, wick allows a lot of money from western companies and individual PR consultants to work to polish the images of modern dictators – we cannot find out which news about / from the world are true and which do not.

Key words: infestations, ideological influences, "restoration of the historical justice", intercultural dialogue.

Еуфорията след Студената война и сриването на съветския блок доведе до убеждението, изразено най-ярко от Франсис Фукуяма, за края на историята, тоест, че либералната демокрация е последната фаза на човешкото управление и след нея няма какво да дойде. Фукуяма не само виждаше победа на световния либерализъм при отсъствието на каквито и да е жизнеспособни теоретични алтернативи. Според него за първи път съществуваше възможността за универсализиране на западната либерална демокрация като последна форма на човешкото управление.

Това убеждение изразяваше вярването, че транснационалните трансфери, приспособявания, заемки на идеи (идеологии), на институции от Западния свят към останалия (или към всички останали светове) са придобили устойчиви характеристики. То засягаше обаче главно взаимодействията, заразяванията от Запад на Изток и оставяше голяма част от глобуса отвън. Когато анализират преноса на политически идеологии и институции на Балканите например, Румен Даскалов и Диана Мишкова отбелязват: „Всъщност процесите на пренос и адаптация продължават и до ден-днешен с присъединяването на страните от региона една след друга към Европейския съюз и под влияние на глобализацията” (Даскалов, Мишкова, 2014: 7).

Само че нещата се оказаха малко по-различни от първоначалното еуфорично заключение на Фукуяма. Започналият след края на Студената война период постави редица въпроси, които би трябвало поне частично да

привличат вниманието ни: от гледна точка например на бившите социалистически държави, в частност на България – може ли за 28 години да бъде надживяно наслоеното през предходните близо 45 години, от глобална перспектива – как се отразява самоосъзнаването на младите държави, бивши колонии, върху общото развитие на света, може ли да бъде възстановявана историческата справедливост и ако отговорът е положителен – докъде? Това едва ли са всички въпроси, но са част от важните. Проблемът с търсенето на отговорите им е, че тези въпроси не правят заглавията на новините в масовите медии. Връзката с подзаглавието на текста е, че „къде” не се отнася за географско място, а за идеологически, исторически, ценностни, свързани със себеусещането и самоопределянето конотации.

Струва ми се, че фокусът на това, за което ще говоря, няма да е толкова върху медиите, доколкото ги разглеждам като съставна част от общественото устройство и развитие, а върху контекста, в който те съществуват. Ще предложа няколко примера, които няма да повтарят вече познатите на повечето от вас.

Първият пример свързва борбата „да се сложи край на активното премълчаване на колониалната история с борбата срещу расизма в Германия днес” (Taylor, 2016). Германският колониализъм е сравнително по-малко познат, за него се говори по-рядко. Най-честите причини за това са, че Германия загубва своите колонии в края на Първата световна война, както и че самата империя съществува кратко – от обединяването на Германия през 1871 до 1918 г. Също така, защото се смята, че обсъждането на колониалния период би отклонило вниманието от престъпленията през Втората световна война.

Но да вземем само един епизод от колониалното минало на Германската империя: „През 1904 г. в Намибия земите на [племената] хереро и нама са отнети и хиляди са затворени в концентрационни лагери. Най-малко 100 000 души са убити. Наследниците на белите германски заселници, които вземат земята на хереро и нама, все още са в Намибия и продължават да притежават тази земя, която е 70% от най-плодородната селскостопанска земя в Намибия” (Taylor, 2016).

Тук всъщност става дума за епизод от по-малко известното от колониалното наследство на Западна Европа като цяло. През миналата година – 2016 – германското правителство започна да назовава споменатите убийства геноцид. Това впрочем стана по повод признаването от Бундестага в началото на 2016 г. на арменския геноцид, извършен от Османската империя, и повдигането на въпроса може ли да се говори за чужди престъпления, те да се осъждат, докато се премълчават собствените. Престъпленията в Намибия се смятат за първия геноцид през ХХ в., а не както сме свикнали да мислим, че първи е арменският.

Тук се добавя въпросът за репарациите за колониалните престъпления. Той не се отнася само за Германия, а за някои западноевропейски страни стига дори до времената на търговията с роби. Но трябва да обърнем внимание към съвременността, към установилия се политически климат в света и претенциите на Западна Европа, към която автоматично се пришихме след 1989 г., която пропагандира мита за себе си като за по-цивилизована, по-либерална, по-толерантна. Мит, който преминава през медиите и се утвърждава с тяхното участие.

Какви връзки предлага първият пример? Доста, но аз ще открия само връзката с *образа* на Германия като локомотив на европейската икономика, на интеграцията в Европейския съюз и на желано място за учене и работа на много българи. Къде сме ние българите спрямо Германия? Къде сме като познание за историческото развитие и разбиране на тази толкова важна държава – на доста късното ѝ обединение, макар и краткото колониално минало, ролята ѝ в двете световни войни и осъзнатата или наложена вина за престъпленията във Втората световна война, ролята ѝ в следвоенния период и повторното обединение с всичките им сложни препратки и свързаности? Медиите не ни помагат в това усилие, като ни съобщават малки всекидневни фрагменти, лишени от контекст.

Споменах търговията с роби. На 23 август се отбелязва Международният ден за възпоминание на робството. През 2016 г. за първи път на площад Трафалгар в Лондон се състоя възпоменателна служба в памет на жертвите на презатлантическата търговия с роби. Разговорът за ролята на паметта за робството в политиката на днешния ден едва започва във Великобритания.

Преди да продължа със следващия пример и като мост към него ще отбележа, че в организираниите в държави общества има две големи сили – образованието и медиите, и особено когато те действат съвместно, обединено, влиянието им е могъщо. В същото време трябва да имаме предвид, че образованието по история в средния курс в националните държави цели сплотяването на нацията, поощряването на самочувствието и патриотизма ѝ.

Втори пример. В забележителната си книга „Историята на Латинска Америка. Сблъсък на култури” Маршъл Икин, професор по история в университета „Вандербилт” (Нашвил, Тенеси), пише: „Обемът на търговията, пресичащ Атлантика и движещ се в Америките, ескалира драматично (може би повече от 700%, според някои проучвания). Усилията да се изключат чужденците, най-вече англичаните, се провалят. Към края на XVIII век английските търговци запазват доминиращото си присъствие в Лисабон. Въпреки че не могат да продават директно на бразилците, реално те стават основните доставчици на хората в Бразилия и бразилското злато не остава в Португалия. Златните кюлчета обикновено завършват своя път в Лондон, за да се плати за британските стоки, нахлуващи в Португалия и португалската империя. Бразилското злато помага на Лондон да стане първия *глобален* финансов център и осигурява могъщи стимули за *Индустриалната революция*” (Икин, 2010: 163-164). Нямам спомен такова обяснение за *Индустриалната революция* да е имало в моите учебници, а се съмнявам ситуацията да се е променила. Бихме могли лесно да направим извода, че поне ние българите нямаме общо историческо минало с колониалните империи от Западна Европа.

Същевременно ясно си давам сметка, че малцина у нас, дори и сред онези, които къде подигравателно, къде със снизхождение наричаме „патриоти”, знаят, че България през Средновековието е била типична империя. Като потвърждение на това мое предположение ще приведа следната бележка под линия в българския превод от 2003 г. на класическия двутомен труд за Балканите на покойната професор Барбара Йелавич. Когато тя споменава Първата българска империя, преводачът пояснява в бележка под линия:

„Авторката използва израза *българска империя* и в двата тома на настоящата книга; разбирай: държава” (Йелавч, 2003: 31).

Според Джон Бейлис и Стийв Смит империя е „особен вид политическа единица, може да бъде или не държава, притежаваща както родна територия, така и чужди територии” (Baylis, Smith, 2005: 772). Същите автори определят империализма като „практиката на чуждо завладяване и управление в контекста на глобалните отношения на йерархия и подчинение. Това може да доведе до създаването на империя” (Baylis, Smith, 2005: 774).

Според „Речник на политиката” на Дейвид Робъртсън, „империализмът е политиката или целта за разпростиране на властта и господството на дадено управление отвъд границите на неговата собствена държава и включването в едно политическо обединение на други нации или земи” (Robertson, 1993: 236).

В книгата на Б. Йелавич империя е употребена тъкмо в този смисъл, като конкретно за управлението на Симеон тя пише за „разширяването на българските земи” (Йелавич, 2003: 32). Може би тълкуването в бележката е отглас от почти винаги пейоративния смисъл на „империализъм” в модерния ни политически език и от нежеланието България да бъде свързвана с него дори през Средновековието. На мен ми се струва обаче, че е наследство от времето на Студената война, когато империалистическият и социалистическият блок се противопоставяха един на друг и поради принадлежността на България към втория беше недопустимо която и да е част от нейната история дори терминологично да бъде свързана с противника.

И други автори обръщат внимание на това влияние. Например Андрей Пантев, Христо Глушков и Радослав Мишев отбелязват по повод Берлинския конгрес през 1878 г. следното: „По такъв начин руската дипломация и пресата обвиняват Германия и другите западни сили за Берлинския договор, а Бисмарк заплашва да разкрие действителното съдържание на спорните проблеми. *По инерция тези обяснения се предават върху руските, съветските и българските изследвания, които не дават достатъчно прецизна оценка на събитията* (подчертано от мен,

М.Н.)” (Пантев, Глушков, Мишев, 1994: 459). Ако това преодоляване е трудно за историческата наука, как медиите могат да прескачат подобни препятствия?

Какъв е моят извод от втория пример? Историческото познание в световен мащаб е непълно, а повлияването на същото това знание от идеологията на социализма затруднява нас българите да оценяваме например периода, който предхожда завладяването на Балканите от Османската империя, както и да преодолеем влиянието на същата идеология от периода на Студената война.

Още по-интересни от гледна точка на диалога са примерите от съвременността, свързани например с промяната на ролята на международните организации, които все повече защитават групови, регионални, но не и международни, общи за човечеството интереси. Освен Нобеловите награди, също в Швеция са учредени т.нар. алтернативни Нобелови награди – това са наградите за правилен начин на живот (*Right Livelihood Award*); има Международна награда на името на крал Фейсал, ориентирана към исляма и арабския език и арабската литература, но и към медицината и науката; има награда на името на Мо Ибрахим за постижения в лидерството в Африка; има Г7, Г20, БРИКС и още образувания, които се състезават за ръководството на света. Списъкът може да бъде доста дълъг. Завършвам с последен пример от преподавателския ми опит. Рядко единици от студентите знаят кой е бил вторият свят в парадигмата на Студената война. Не си задават въпроса щом спорът за новия международен и комуникационен ред се разразява между първия и третия свят, защо не се споменава вторият, участвал ли е в този спор, кои държави е обединявал той. Така постепенно стигаме до медиите и теорията/теориите за тях и журналистиката.

Ще си позволя един голям скок. Мирът от Вестфалия слага едновременно край на религиозните войни и начало на нов политически ред в Централна Европа, като една от централните концепции на този мир е суверенитетът на държавите. Но това не се изучава у нас, поне не в средното образование. Просто България по същото време е под турско робство и, както свидетелстват вълненията ни от последните години, обсъжда се преди

всичко ще се изучава ли или не „Балканджи Йово” в средния курс. По подобен начин, като скачам напред към Студената война, ние не поглеждаме към затвореността на социалистическия лагер, към в известна степен самоналожената изолация, лишила го като естествен тогава съюзник на нововъзникващите държави от бившите колонии от участие в дебатите за новия информационен ред, от участие в междурелигиозния диалог; не си даваме сметка, че налагането на социалистическия реализъм прекъсва съществуващите по-рано естествени връзки на българските писатели, художници, изобщо творци със западноевропейските им колеги. Какъв извод може да се направи от последния пример? В много отношения не знаем къде сме, като тук изобщо нямам предвид – повтарям това отново – географското положение.

Ако краят на историята трябваше да извести устойчивото универсално присъствие на западните ценности по света, по същото време започна да се проявява друга тенденция. Ако дотогава ставаше дума за преноси главно от Запада на Изток и към другите политически посоки на света, започна да се оформя контрапроцес – на „възстановяване на историческата справедливост” (Нейкова, 2016: 105). Сред проявите му като съдебни процеси за обезщетяване на жертви на колониализма, или претенциите на карибските държави срещу държавите, търгували с роби, може да посочим скорошните спорове около премахването на статуите на Сесъл Роудс от Университета в Кейптаун, ЮАР, и от Оксфордския университет, Великобритания, както и за преместването на тленните му останки от Зимбабве (бивша Родезия, кръстена на С. Роудс) в Англия. Разгорещените дискусии – за статуите успешни в Африка, но не и във Великобритания – са свързани главно с обвиненията към Роудс, че е бил расист и е прокарал пътя на апартейда.

За протестиращите студенти в колежа Ориел в Оксфорд, макар статуята на Роудс да е малка и рядко забелязвана, тя е символ на „расизма, империализма и преимуществото на белите, които, както твърдят те, все още са разпространени в колежа” (Malik, 2016).

Друга илюстрация на това развитие е настояването на студенти в Университета на Лондон Платон, Декарт и Имануел Кант да не бъдат

изучавани задължително, защото са бели философи (Turner, 2017). „Студентският съюз в Училището за ориенталски и африкански изследвания (SOAS) настоява, че когато се изучава философията, „по-голямата част от философите в нашите курсове” трябва да бъдат от Африка и Азия. Съюзът заяви, че това е част от по-широката кампания за „деколонизиране” на университета, като се стреми да „разгледа структурното и епистемологичното наследство на колониализма”. В случая някои видяха необходимостта европейската философия да се изучава в подходящия социален и исторически контекст.

Двата случая привлякоха сериозни критики, но ако те развият процеса, то се поставя реалният въпрос докъде може да стигне „възстановяването на историческата справедливост” и – още по-важно – с какъв резултат.

Като се връщам към заглавието и към основния възглед в текста, една от причините за затрудненото българско участие в световния диалог е много краткото историческо време на развиване на демокрация у нас. Ако Магна харта, английският Закон за правата, американският Закон за правата (колективното име на първите десет поправки на Конституцията) и френската Декларация за правата на човека и гражданина довеждат до провъзгласяването от ООН на Всеобщата декларация за правата на човека през 1948 г., по същото време България вече е тясно обвързана със Съветския съюз. Тогава започваме да копираме съветския модел във всички области, включително на медиите, по Ленин: „Вестникът е колективен организатор, пропагандатор и агитатор”. Поради това промените след 1989 г. оставиха България без собствено разбиране, оценяване и интерпретиране в много сфери – от външната политика до журналистиката – и някак естествено и бързо възприехме като свои нови модели и концепции, този път моделите и концепциите на напредналите в медийната наука западни държави.

Друг фактор е отсъствието на познания за общата европейска, както за общата световна история (което в никакъв случай не е недостатък само на България, това може да отнесем към Великобритания, Франция, Германия, САЩ и която и да е западна или друга държава по света). Това затруднява

в много висока степен разполагането на свързаните с медиите развития в историята, включително споменатите дебати за Новия световен информационен и комуникационен ред между първия и третия свят. Малко повече от 25 години след 1989 г. сме уловени в заложения от самите нас като човечество капан: на фона на премълчавана и непозната история, развивана основно европоцентрично почти до днес, след десетилетия на силни идеологически влияния, при спорен морал, който позволява срещу много пари западни компании и отделни пиар консултанти да работят за излъскване на образите на съвременните диктатори – да не можем да се ориентираме кои новини са истински и кои не.

Освен това страните от бившия социалистически лагер не се познават взаимно, включително не знаят как се развива медийната и журналистическата теория във всяка от тях.

Накрая, но не като най-маловажния фактор за осъществяването на диалог, ще спомена английския език. Писането и особено публикуването на английски е препятствие, свързано и със значителен финансов ресурс, който много университети и индивидуални изследователи в т.нар. нови демокрации не могат да си позволят.

Както се отбелязва в Бялата книга за междукултурния диалог на Съвета на Европа (2008), пречките пред него са много. Дискриминацията, бедността и експлоатацията произтичат от силата и политиката и се проявяват като структурни препятствия пред диалога (White Paper on Intercultural Dialogue, 2008). В частта за междукултурния диалог в международните отношения се отбелязва възможността концепцията за междукултурния диалог да бъде полезна за преодоляването на съпоставки и стереотипи, които могат да произтекат от гледна точка за света като съставен от взаимно изключващи се цивилизации, домогващи се до икономически и политически предимства за сметка едни на други. В глобална среда, „характеризираща се с миграция, нарастваща взаимозависимост и лесен достъп до международни медии и нови комуникационни услуги като интернет, културните идентичности стават все по-сложни, застъпват се и съдържат

елементи от много различни източници” (White Paper on Intercultural Dialogue, 2008).

Девет години след приемането на документа светът изглежда още по-сложен, с нараснал брой противопоставящи се актьори. Асиметричната комуникация в глобален мащаб – между Изтока и Запада, между континентите, между културите и религиите – на фона на тенденции, които уголемени от увеличителното стъкло на медиите ни изглеждат заплашителни, усложняват ситуацията още повече. Въпросът, на който нямам отговор, е: как медиите да осъществяват диалог до времето, когато ще сме изградили света на по-голямо разбирателство и взаимно познаване.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

ДАСКАЛОВ, Румен, Диана **МИШКОВА** съст. и ред. (2014). *Преплетените истории на Балканите. Пренос на политически идеологии и институции*. Том 2. София: НБУ. [Daskalov, Rumen, Diana Mishkova (2014). *Prepletenite istorii na balkanite. Prenos na politicheski ideologii i institutsii.*]

ИКИН, Маршъл (2010). *Историята на Латинска Америка. Сблъсък на култури*. София: Рива, с. 163–164. [Ikin, Marshal (2010). *Istoriyata na Latinska Amerika. Sblasak na kulturi.*]

ЙЕЛАВИЧ, Барбара (2003). *История на Балканите XVIII-XIX век*. Т. 1. ИК „АМАТ-АХ”. [Yelavich, Barbara (2003). *Istoriyata na Balkanite XVIII-XIX v.*]

НЕЙКОВА, Мария (2016). *Монолог или диалог? Противоречивият свят в обектива на глобалните телевизии*. София: УИ „Св.Кл.Охридски”. [Nejkova, Maria (2016). *Monolog ili dialog? Protivoretsiviyat svyat v obektiva na globalnite televizii.*]

ПАНТЕВ, Андрей, Христо **ГЛУШКОВ**, Радослав **МИШЕВ** (1994). *История на новото време*. София: Абагар. [Pantev, Andrey, Hristo Glushkov, Radoslav Mishev (1994). *Istoriyata na novoto vreme.*]

BAYLIS, John, Steve **SMITH** (2005). *The Globalization of World Politics. An Introduction to International Relations*. Third ed., Oxford.

HAWTHORNE, Sian and Ted **PROFERES** (2017). *Plato will remain but time for non-Western thinkers to be given their due*. Department of Religions and Philosophies, SOAS University of London.

<https://www.soas.ac.uk/blogs/study/plato-non-western-thinkers-time/>

ROBERTSON, David (1993). *Dictionary of Politics*. Penguin Books.

TAYLOR, Howie (2016). *Ending the silence around German colonialism*. https://www.opendemocracy.net/transformation/howie-taylor/telling-truth-about-germans-colonial-history?utm_source=Daily+Newsletter&utm_campaign=625a302103-DAILY_NEWSLETTER_MAILCHIMP&utm_medium=email&utm_term=0_717bc5d86d-625a302103-407387011.

ИЗПОЛЗВАНИ ИЗТОЧНИЦИ

- LAING**, Aislinn (2015). Cecil Rhodes statue pulled down in Cape Town. *The Telegraph*.
<http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/africaandindianocean/southafrica/11525938/Cecil-Rhodes-statue-pulled-down-in-Cape-Town.html>;
- MALIK**, Kenan (2016). The Cecil Rhodes statue is not the problem. *http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2016/01/cecil-rhodes-oxford-problem-160110061336569.html*.
- Right Livelihood Award**. <http://www.rightlivelihoodaward.org/>.
- TOBUTT**, Rosie (2016). *Who Was Cape Town's Cecil Rhodes? South Africa. History*.
<https://theculturetrip.com/>
- Rhodes Must Fall**. https://en.wikipedia.org/wiki/Rhodes_Must_Fall
- TURNER**, Camilla (2017). University students demand philosophers such as Plato and Kant are removed from syllabus because they are white. *The Telegraph* [online].
<http://www.telegraph.co.uk/education/2017/01/08/university-students-demand-philosophers-including-plato-kant/>.
- WHYMAN**, Tom (2017). Soas students have a point. Philosophy degrees should look beyond white Europeans.
<https://www.theguardian.com/commentisfree/2017/jan/10/soas-students-study-philosophy-africa-asia-european-pc-snowflakes>
- Oxford University Cecil Rhodes statue: Campaigners issue demands** (2016). *BBC* [online] <http://www.bbc.com/news/uk-england-oxfordshire-35461821>.
- White Paper** on Intercultural Dialogue. “Living Together As Equals in Dignity”. Launched by the Council of Europe Ministers of Foreign Affairs at their 118th Ministerial Session (Strasbourg, 7 May 2008). CoE
http://www.coe.int/t/dg4/intercultural/Source/White%20Paper_final_revised_en.pdf.